

TADEUSZ WITKOWSKI
Lublin

ANALIZA PROBLEMÓW PRZEŻYWANYCH PRZEZ OSOBY SPOŁECZNIE NIEDOSTOSOWANE

Społeczne niedostosowanie z punktu widzenia psychologa jest rodzajem zaburzeń w samoprzystosowaniu i przystosowaniu do sytuacji społecznych, którego nasilenie jest tak duże, że prowadzi do konfliktu z normami moralnymi, standardami społecznymi, a także prawem karnym i wymaga specjalnego procesu wychowawczego zwanego resocjalizacją (Witkowski 1984). Podany opis jest daleki od ścisłej definicji. Jest w nim jednak kilka elementów wartych podkreślenia: zaburzenia w samoprzystosowaniu – osoby niedostosowane społecznie mają problemy najpierw ze sobą; zaburzenia w przystosowaniu społecznym – ich własne problemy wyrażane są w sytuacjach społecznych; nasilenie nieprzystosowania – prowadzące nawet do konfliktu z prawem karnym; potrzeba specjalistycznej pomocy – te osoby są bowiem w swoistym sensie niepełnosprawne, a ich rehabilitacja nosi nazwę resocjalizacji.

Takie zachowania, jak ucieczki z domu, wagarowanie, odurzanie się, ciągłe kłamstwa, kradzieże, włamania, występujące już u dzieci palenie papierosów, picie alkoholu itp. (Czapów 1978) są wyrazem zaburzeń osobowości i trudności w samoprzystosowaniu.

Termin „samoprzystosowanie” zdaje się być bardzo istotny dla rozumienia niedostosowania społecznego. Łatwo bowiem przenieść akcent na zewnętrzne przejawy tego niedostosowania. Wskazują na to terminy, którymi bywa określana młodzież niedostosowana społecznie: trudna, społecznie upośledzona, moralnie zagrożona lub zaniedbana, wykolejona, przestępcza, zdemoralizowana, zaburzona emocjonalnie, z zaburzeniami w zachowaniu (Konopnicki 1971). W opracowaniach zagadnienia wiele jest prac, w których akcent pada na społeczny kontekst niedostosowania społecznego (Górski 1985) albo też na przyczyny, przebieg i metody oddziaływań (Czapów 1978).

Badanie psychospołecznych problemów, trudności młodzieży społecznie niedostosowanej stało się możliwe dzięki uzyskaniu zgody od Perdue University (Indiana) na opracowanie polskiej wersji (Witkowski 1991a) *Inwentarza HPI* –

Handicap Problems Inventory (Wright, Remmers 1960a) do ustalenia nasilenia i treści problemów przeżywanych przez osoby niepełnosprawne; ponadto dzięki realizowaniu Resortowego Programu Badań Podstawowych nr III, 32 przy WSPS w Warszawie i pozyskaniu stąd funduszków, dzięki powstaniu zespołu badawczego przy Katedrze Psychologii Rehabilitacji KUL, a także skonstruowaniu *Karty indywidualnej dla osób niepełnosprawnych* (KI) (Witkowski 1990) pozwalającej odnotować i ocenić 18 zmiennych, od których może zależeć nasilenie badanych problemów. *Inwentarz HPI* i *Karta indywidualna KI* zostały przedstawione w miarę dokładnie w innym artykule (Witkowski 1992).

Inwentarz HPI jest uznany przez konstruktorów wersji oryginalnej za łatwy na tyle, że może być użyty w badaniu dzieci nawet od V klasy szkoły podstawowej. Dlatego narzędzie to można uważać za tym bardziej odpowiednie do badania młodzieży społecznie niedostosowanej.

Przedmiotem analiz niniejszej pracy są problemy, trudności w sferze osobowościowej, rodzinnej, społecznej i zajęciowej, a dokładniej: ich nasilenie, niektóre uwarunkowania i treść, u młodzieży społecznie niedostosowanej, co zostanie ukazane po pewnych sugestiach z literatury przedmiotu.

I. Z LITERATURY PRZEDMIOTU

Sięgając do literatury akcentującej psychikę dziecka niedostosowanego społecznie warto zwrócić uwagę na kryteria psychologiczne podkreślane przez D. H. Scotta (por. Konopnicki 1971). Jest ich pięć:

1. Dziecko nie działa w swoim najlepszym interesie. Motywacja działania jest nierealistyczna i jest dowodem przeżywanej frustracji.
2. Swoim działaniem sprawia sobie wiele kłopotów, z którymi nie potrafi sobie poradzić, choć mogło ich unikać.
3. Reakcje dziecka trudno przewidzieć, gdyż są nieproporcjonalne do bodźców, które je wywołały.
4. Nie osiąga sukcesów, które są przecież motorem ludzkiego działania.
5. Czuje się nieszczęśliwe, przegrane.

Zwraca się uwagę, że powyższa koncepcja nie jest doskonała. Według niej, psychopaci, którzy jakoby nie są nieszczęśliwi, którym nie żal nikogo i niczego, nie byłiby wliczani do osób niedostosowanych społecznie. We wnikliwszych analizach stwierdza się jednak, że psychopaci są bardzo wrażliwi na brak uznania ze strony innych, przeżywają poczucie osamotnienia, depresję i wewnętrzne dramaty (Pospiszyl 1985).

Przedstawione dalej wyniki badań koncentrują się na tym, jak 60-osobowa grupa młodzieży (30 chłopców i 30 dziewcząt) w wieku 13–17 lat widzi przeżywane przez siebie problemy, jak je odczuwa, a nie jak oceniają to ich opieku-

nowie lub inne osoby postronne. Dotyczą one ważnych sfer: osobowościowej, rodzinnej, społecznej i zajęciowej. Teraz jednak spójrzmy na te sfery w świetle wybranej literatury.

S f e r a o s o b o w o ś c i o w a problemów przeżywanych przez młodzież społecznie niedostosowaną jest sferą najistotniejszą dla rozumienia tych problemów, jeżeli przyjmiemy założenie, że wiele problemów utrudniających społeczne przystosowanie jest wyrazem zaburzeń w samoprzystosowaniu.

U osób niedostosowanych społecznie mogą występować zaburzenia osobowości o dwóch skrajnych typach – neurotycznym lub psychopatycznym (Górski 1985). W zaburzeniach typu neurotycznego występuje lęk jako nieokreślone bezprzedmiotowe napięcie wewnętrzne oraz egocentryzm, zgodnie z którym ich sprawy są najważniejsze i dlatego powinny być traktowane wyjątkowo. Te dwa elementy mogą napędzać się wzajemnie, tworząc błędne koło i wzmagając objawy nerwicowe (Kępiński 1986). U młodzieży niedostosowanej społecznie mają one postać: a) zachowań zahamowanych objawiających się brakiem zaufania do niepewnych sytuacji, brakiem zaufania do ludzi powodującym wycofywanie się z kontaktów społecznych, stanami depresyjnymi; b) zachowań demonstracyjno-bojowych, jak wrogość, negatywizm, impulsywność (Konopnicki 1971).

W zaburzeniach typu psychopatycznego pojawiają się jako charakterystyczne następujące cechy: obniżony poziom lęku, egocentryzm i egoizm (powierzchnowość społecznych kontaktów, aspołeczność i antyspołeczność), gwałtowność reakcji emocjonalnych, mała zdolność do korzystania z doświadczeń, minimalny wpływ kary na zmianę zachowania. Są dwie postacie zaburzeń psychopatycznych: agresywna (zachowania brutalne, impulsywne); kalkulatywna (wyra-chowanie, wykorzystywanie innych do własnych celów przy zminimalizowaniu działań agresywnych) (Górski 1985).

W rozumieniu sfery osobowościowej młodzieży niedostosowanej społecznie może być przydatna koncepcja samowiedzy jako zbioru sądów, przekonań na temat swego wyglądu zewnętrznego, zdolności, zainteresowań, cech charakteru, dojrzałości emocjonalnej, stosunków z innymi ludźmi, aspiracji życiowych (Kozielecki 1981). Są w niej: sądy opisowe – obraz siebie, sądy wartościujące – ocena siebie, sądy o regułach tworzenia wiedzy o sobie, sądy o regułach przekazywania wiedzy o sobie. Otóż młodzież niedostosowana społecznie ma niekorzystny obraz i ocenę siebie. Jest z siebie i swojej sytuacji niezadowolona, przeżywa wiele przykrości i stąd jej niska ocena siebie. Chcąc udowodnić sobie i innym, że ją stać na wszystko, demonstruje siłę w zachowaniach destruktywnych (Górski 1985). Jest to wyraz spaczonych reguł przekazywania wiedzy o sobie. Wypaczeniu ulegają również sądy o regułach tworzenia wiedzy o sobie. Zaniżona ocena siebie wywołuje mechanizmy kompensacyjne, a jednym z nich

jest racjonalizacja. Kompensacja zaś neurotyczna wyraża się pragnieniem robienia czegoś wielkiego, doskonałego, przy unikaniu sytuacji zadaniowych z powodu lęku przed ich niezrealizowaniem i porażką (Siek 1982).

Sztuczność, brak plastyczności w zachowaniach osób niedostosowanych społecznie bierze się m.in. stąd, że wytworzony obraz siebie jest mało podatny na zmiany. Szuka się wtedy informacji potwierdzających obraz wytworzony, a ignoruje informacje z nim sprzeczne. Sprzyja temu egocentryzm i egoizm (Siek 1982).

S f e r a r o d z i n n a problemów przeżywanych przez osoby niedostosowane społecznie wyraża się najpierw w trudnościach, których dostarcza rodzina pochodzenia, a następnie w sprawach przyszłości związanych z założeniem własnej rodziny.

W środowisku rodziny pochodzenia należy głównie szukać przyczyn zaburzeń osobowościowych i zachowań niezgodnych z obowiązującymi w społeczeństwie normami. Przede wszystkim tutaj następuje lub nie następuje zaspokojenie potrzeb dziecka (Pospiszyl, Żabczyńska 1981). W literaturze omawiającej sytuację rodzinną młodzieży niedostosowanej społecznie zwraca się uwagę na to, że jest ona często źródłem zaburzeń, np. na terenie szkoły (Ehrlich 1983). Określają to takie stwierdzenia, jak: niskie wykształcenie, praca fizyczna lub brak zatrudnienia rodziców, brud w domach, złe odżywianie i ubieranie dzieci, brak opieki zdrowotnej. Sami rodzice charakteryzują się zachowaniami antyspołecznymi i przestępczymi, nadużywają alkoholu lub są alkoholikami, a dzieci – zachęcane przez nich do picia alkoholu – biorą udział w pijackich awanturach (Marek-Ruka 1976).

W rodzinach, z których wywodzi się 50% karanej młodzieży stwierdza się rozbitcie rodzin (rozwód lub separacja). Gorzej, gdy rozwiedzeni lub pragnący uzyskać rozwód nadal mieszkają razem, gdyż dzieci są wciągane w intrygi. Gdy nikt nie poczuwa się do odpowiedzialności za wychowanie, dzieci znajdują opiekę u dziadków, przypadkowych osób z rodziny lub w domach dziecka. Zmieniający się opiekunowie i wychowawcy nie są zdolni wytworzyć osobistej więzi międzyludzkiej. Są to zatem dzieci niczyje, sieroty społeczne, które charakteryzują się niskim stopniem integracji (Pospiszyl, Żabczyńska 1981). Nierzadko dochodzą niewłaściwe relacje pomiędzy rodzeństwem objawiające się w obojętności, zazdrości, niechęci lub jawnej wrogości.

Podobnie jest z metodami wychowawczymi, które zazwyczaj mają charakter autorytarny lub zależny od nastroju rodziców, z częstym nadużywaniem kar cielesnych. Gdy nakazy rodzicielskie dotyczą np. dokonania kradzieży przez dziecko, trudno mówić o jakimkolwiek oddziaływaniu wychowawczym. Szczególnie źle są traktowane dzieci nieślubne lub z innego związku (Turlej 1982). Dodać należy, że wielu z nich doświadczyło bólu odrzucenia i dlatego boi się

nowych więzi osobowych, które mogłyby dostarczyć następnego bólu w przypadku nowego odrzucenia (Czapów 1978). Spośród osób emocjonalnie odrzuconych, zwłaszcza przez matki, wywodzą się przestępcy agresywni, nieżyczliwi dla innych, działający samodzielnie, bez poczucia winy, uważający się za pokrzywdzonych. Zdarza się to również u dziewcząt. Nic dziwnego, że tak reagująca na własne odrzucenia młodzież szuka oparcia wśród podobnej sobie, tworząc gangi i bandy (Pospiszyl, Żabczyńska 1981).

Jakkolwiek rodzina nie zaspokajała podstawowych potrzeb, to ojciec i matka byli pierwszymi osobami, z którymi dziecko mogło się identyfikować. W wieku 15–16 lat, jak stwierdzono w badaniach, tylko 13% niedostosowanej społecznie młodzieży utożsamia się z rodzicielskimi modelami zachowań (Sołowiej 1986).

Plany związane z założeniem rodziny przez młodzież niedostosowaną społecznie budzą w niej wiele obaw. Niepewność i obawy o stworzenie normalnej rodziny z osobą spoza środowiska niedostosowanych społecznie są, jak zobaczymy w dalszej części pracy, uwikłane w sprzeczne odczucia. Przedwczesne doświadczenia seksualne bez więzi emocjonalnej, niekiedy w formie gwałtu albo w grupach tej samej płci w zakładzie specjalnym, nie rokują uporządkowanego i spokojnego myślenia o znalezieniu przyszłego partnera oraz o własnej przyszłości małżeńskiej i rodzinnej, jakkolwiek normalna rodzina jest marzeniem zdecydowanej większości młodzieży niedostosowanej społecznie.

Poprzednie zdanie wprowadziło nas w sferę społeczną, zaburzonych kontaktów społecznych. Normy życia społecznego nie powstają w próżni i nie realizują się w próżni. Ich nieprzestrzeganie budzi rezonans zarówno u wielu rówieśników, jak też u osób dorosłych. Jak sama nazwa mówi, niedostosowanie społeczne realizuje się w kontaktach społecznych z innymi ludźmi i jest dla nich uciążliwe, gdyż narusza ich prawa i oczekiwania, a czasem stwarza zagrożenie poniesienia strat i doznania krzywdy. Powszechnie stosunek do osób niedostosowanych społecznie jest niechętny, choć tę niechęć ludzie starają się uzasadniać swoimi prawami do bezpieczeństwa i spokoju, a w razie większych przestępstw – zasadą sprawiedliwości i żądaniem kary w imię tej zasady. Jednak odwetowa funkcja kary i represja w kontakcie, głównie instytucjonalnym, mają bardzo ograniczoną skuteczność w wywołaniu pozytywnych wewnętrznych zmian, choć stwarzają w społeczeństwie większe poczucie bezpieczeństwa (Witkowski 1984).

W niniejszej pracy mamy do czynienia z młodzieżą w okresie dorastania. W tym wieku młodzież niedostosowana społecznie zaczyna silnie przejawiać odrzucanie autorytetu rodziców i innych dorosłych. Szuka kontaktu z osobami, które mogłyby zaspokoić ich potrzeby. Najczęściej są to rówieśnicy przeżywający podobne problemy. Oni dostarczają zrozumienia, oparcia emocjonalnego, przyjaźni oraz tworzą wspólny front przeciw zniechęconemu światu doro-

słych. W takich grupach, gdy powstaje chęć zadośćuczynienia za dotychczasowe niepowodzenia życiowe, planowane są wspólnie pierwsze przestępstwa (Pospiszyl, Żabczyńska 1981).

W okresie dorastania niedostosowani społecznie chłopcy odczuwają silniej niż dziewczęta potrzebę decydowania o własnym losie i częściej stosują formy zachowań agresywnych. Chcą sprawdzić swoje siły i możliwości w walce i współzawodnictwie (Pospiszyl 1970). Przejmowanie roli kobiety zachodzi mniej burzliwie i chyba m.in. dlatego niedostosowanie społeczne występuje częściej u chłopców niż u dziewcząt (Jaczewski 1982).

Problemy s f e r y z a j ę c i o w e j są związane głównie ze środowiskiem szkolnym, gdyż sprawy pracy zawodowej są jeszcze odległe. Nie oznacza to, że pewne niepokoje o przyszłość zawodową nie powstają w sytuacji szkolnej, zwłaszcza gdy wyniki w nauce nie są satysfakcjonujące.

Główną rolą społeczną w okresie szkolnym jest rola ucznia. Wywiązywanie się z niej jest trudne, gdy uczeń jest mało zdolny i obciążony deficytami parcjalnymi lub nadpobudliwością ruchową (Marek-Ruka 1976). Swoich zaś problemów domowych nie może pozostawić przed drzwiami klasy – jak kurtkę w szatni szkolnej. Badania dowodzą (Turlej 1982), że szkoła tylko w nieznacznym stopniu spełnia obowiązki opiekuńczo-wychowawcze, a nauczyciele mają słabą orientację w problemach swoich podopiecznych. Wśród niedostosowanych społecznie są uczniowie powtarzający klasę lub kilka klas. Są zatem starsi i nie mają kontaktu z resztą klasy, czując się znowu odrzuceni. Następuje kontynuacja i pogłębianie się problemów wyniesionych z domu. Uczeń taki nabiera przekonania, że nic nie potrafi, a otoczenie utwierdza go w tym. Czasem pragnie wykazać się jakimiś sukcesami, ale lęk przed porażką każe mu unikać sytuacji, które mogłyby do niej prowadzić (Siek 1982). Tak więc szkoła, zamiast pomagać osobom niedostosowanym społecznie, nierzadko pogłębia ich problemy.

Trudno w sytuacji niedostosowania społecznego spodziewać się atrakcyjnych ról zawodowych pełnionych w przyszłości, gdy na co dzień w szkole nie udaje się wywiązać z roli ucznia. Odpowiedni zawodowo-techniczny trening może przyczynić się do redukcji ich zaburzeń emocjonalnych (Webster 1981).

Marzenia o satysfakcjonującej pracy pojawiają się u tej młodzieży dość często. Występuje także świadomość, że osobom po wyroku i odbytej karze trudniej jest znaleźć jakąkolwiek pracę. Ich doświadczenia w spotkaniu ze społeczeństwem po odbyciu kary mogą czasem zachęcać do recydywy (Felis 1984).

II. Z BADAŃ WŁASNYCH

Przechodząc do wyników badań empirycznych nad problemami, trudnościami przeżywanymi przez młodzież społecznie niedostosowaną w sferze osobowościowej, rodzinnej, społecznej i zajęciowej zwrócimy uwagę na nasilenie, zmienne (uwarunkowania) i treść badanych problemów.

Nasilenie problemów przeżywanych przez badaną młodzież jest rozpatrywane w całej grupie (C), w podgrupie chłopców (A) i podgrupie dziewcząt (B) dla wyników globalnych (Gl.) i wyników czterech sfer problemów: osobowościowej, rodzinnej, społecznej i zajęciowej. Wyniki były przyporządkowane skali 100-stopniowej (wobec nierównej liczby twierdzeń w poszczególnych sferach), by wynik globalny i wyniki w sferach można było ze sobą porównywać. Tabela 1 zawiera wyniki wyrażone średnimi (M) z odchyleniami standardowymi (σ). Ponadto podana jest liczba badanych osób (N) w całej grupie i podgrupach.

Przedstawione wyniki można uważać za orientacyjne normy HPI dla młodzieży społecznie niedostosowanej.

Tab. 1. Wyniki osób społecznie niedostosowanych

Grupy	N	Sfery									
		Gl.		I		II		III		IV	
		M	σ	M	σ	M	σ	M	σ	M	σ
A	30	38,7	14,6	42,3	16,1	33,5	15,2	32,1	15,3	44,0	14,1
B	30	54,5	11,2	62,3	11,1	43,9	15,5	55,7	15,4	52,7	13,5
C	60	46,6	15,2	53,3	17,0	38,7	16,1	43,9	19,3	48,4	14,4

Sprawą zasługującą na specjalne podkreślenie jest to, że młodzież społecznie niedostosowana stanowi grupę niepełnosprawności o największym nasileniu problemów. Dotyczy to zwłaszcza dziewcząt. Średnia pochodząca ze wszystkich grup niepełnosprawności łącznie wynosi dla wyniku globalnego 35,3, a w grupie młodzieży społecznie niedostosowanej – aż 46,6 (w podgrupie dziewcząt 54,5).

Powyższe wyniki rzucają światło na rozumienie pojęcia społecznego niedostosowania. Rekordowy wynik 62,3 w podgrupie dziewcząt i wynik 53,3 w całej grupie młodzieży społecznie niedostosowanej to wyniki dotyczące sfery osobowościowej. Powróćmy myślą do początku niniejszego punktu pracy. Tam,

w sposób odbiegający od powszechnie publikowanego pojęcia niedostosowania społecznego, podkreślono, że mamy w nim do czynienia przede wszystkim z zaburzeniami w samoprzystosowaniu. Nie oznacza to, że do tych zaburzeń nie mogło przyczynić się środowisko, ale to już sprawa etiologii, a nie opisu zjawiska.

Kolejność sfer pod względem nasilenia wyników w całej grupie osób niedostosowanych społecznie i w podgrupach płci jest nietypowa, odbiegająca od kolejności występującej w innych rodzajach niepełnosprawności. Idąc od wyników najwyższych kolejność sfer w podgrupie chłopców jest następująca: zajęciowa, osobowościowa, rodzinna i społeczna; w podgrupie zaś dziewcząt – osobowościowa, społeczna, zajęciowa i rodzinna.

Wśród problemów chłopców na pierwszym planie są problemy szkolne (sfera zajęciowa), nawet przed nasileniem problemów w sferze osobowościowej, co wskazuje na szkołę jako miejsce kryminogenne. Ponadto większe dla nich oparcie stanowi środowisko rówieśnicze (sfera społeczna) niż środowisko rodzinne, którego problemy są bardziej nasilone niż problemy społeczne. „Synowie marnotrawni” nie na pierwszym miejscu szukaliby wsparcia „w domu ojca”.

W podgrupie niedostosowanych społecznie dziewcząt sfera rodzinna wypadła najkorzystniej. „Marnotrawne córki” szukałyby najpierw wsparcia „w domu ojca”. Wyniki sfery rodzinnej są wyraźnie niższe od wyników wszystkich pozostałych sfer. Najwyższy wynik (z badań wszystkich grup niepełnosprawności), a więc rekordowy wynik średni uzyskały społecznie niedostosowane dziewczęta w sferze osobowościowej, ale jest to smutny rekord. Jaka może być ich osobowość przy tak skrajnie nasilonych problemach sfery osobowościowej? Trudno się odważyć na udzielenie odpowiedzi, choćby tylko hipotetycznej. Ale odpowiedź będzie jeszcze trudniejsza, gdy postawimy pytanie praktycznie: jak pomóc im wyjść z tych problemów, jeśli pomoc ma być rzeczywiście skuteczna?

Mając już ogólny obraz wyników w obydwu podgrupach przejdziemy do rozkładu liczebności w przedziałach wyników reprezentowanych przez ich środki (tab. 2.) dla całej grupy młodzieży społecznie niedostosowanej.

Przy wysokich wynikach w średnich, w porównaniu z innymi grupami niepełnosprawności, a w rzeczywistości przy wynikach zbliżonych do 50 (tab. 1.), można było spodziewać się rozkładu zbliżonego do rozkładu normalnego. I faktycznie, w dwóch sferach – osobowościowej i zajęciowej – największa liczebność występuje w przedziale środkowym (50), a w innych dwóch – rodzinnej i społecznej – w przedziale reprezentowanym przez wynik 30. Mamy więc tu do czynienia w rozkładami zbliżonymi do normalnego i skośnymi dodatnio.

Tab. 2. Wyniki wyrażone środkami przedziałów i rozkład liczebności osób społecznie niedostosowanych

Środki przedziałów	Liczebność dla wyników globalnych i sfer (w %)				
	Gl.	I	II	III	IV
90	3,3	0,0	3,3	3,3	3,3
70	13,3	30,0	8,3	20,0	16,7
50	41,7	36,7	31,7	30,0	50,0
30	40,0	30,0	51,7	38,3	30,0
10	1,7	3,3	5,0	8,3	0,0

Można stwierdzić, że zwłaszcza w odniesieniu do sfery osobowościowej i zajęciowej *Inwentarz HPI* badający problemy osób niepełnosprawnych okazał się narzędziem odpowiednim w badaniu problemów młodzieży społecznie niedostosowanej.

Zmienna płci jest istotna dla nasilenia problemów we wszystkich sferach: osobowościowej – poziom ufności 0,000, rodzinnej – 0,011, społecznej – 0,000, zajęciowej – 0,017. Z pozostałych zmiennych weźmiemy pod uwagę tylko te (tab. 3.), które w sposób istotny korelują z nasileniem problemów w jednej lub więcej sferach w podgrupie dziewcząt i podgrupie chłopców społecznie niedostosowanych.

Tab. 3. Zmienne ujawniające związek z nasileniem wyników w podgrupach osób społecznie niedostosowanych

Zmienne	Sfera, podgrupa; kierunek zależności i poziom ufności							
	I		II		III		IV	
	A	B	A	B	A	B	A	B
9						- 0,05		
11	- 0,05	- 0,01						
12	+ 0,05		+ 0,05				+ 0,05	
14		- 0,05					+ 0,05	- 0,05
16	- 0,05							
17	- 0,05						- 0,05	

Zmienne: 9. Ogólny nastrój, 11. Ogólne tempo, 12. Cechy charakterologiczne, 14. Niepełnosprawni w rodzinie, 16. Społeczno-zawodowy status matki, 17. Wykształcenie ojca.

Ani w podgrupie chłopców, ani w podgrupie dziewcząt nie ujawniła się istotność zależności na poziomie ufności 0,001, oczywiście z wyjątkiem zmiennej płci – na niekorzyść dziewcząt.

W podgrupie chłopców zmienna „ogólny nastrój” koreluje ujemnie ze sferą społeczną. Im bardziej jest to nastrój pogodny i wyrównany, tym mniej problemów występuje w sferze społecznej. Podobnie jest też ze zmienną „ogólne tempo” procesów psychofizycznych w odniesieniu do sfery osobowościowej.

Podgrupie chłopców społecznie niedostosowanych chyba bardziej charakterystyczna niż zaskakująca jest dodatnia zależność zmiennej „pozytywne cechy charakterologiczne” aż z trzema sferami: osobowościową, rodzinną i zajęciową. Takie cechy, jak opanowany, wytrwały, pracowity, systematyczny przyczyniają się do zwiększenia się liczby problemów w wymienionych sferach. Brak tych cech sprzyja więc zmniejszeniu się problemów.

Powyższa prawidłowość odnosi się niestety także do sfery rodzinnej i potwierdza wyniki badań prowadzonych nad środowiskiem rodzinnym zdecydowanej większości młodzieży społecznie niedostosowanej. Zgadza się też z wynikami tab. 1, na podstawie której można wywnioskować, że sfera rodzinna nie jest dla badanych chłopców sferą o najniższym nasileniu problemów. Zresztą potwierdza to następna zmienna – „niepełnosprawni w rodzinie” (tu: społecznie niedostosowani) – w odniesieniu do sfery zajęciowej. Zależność jest dodatnia. Im więcej w rodzinie osób społecznie niedostosowanych, tym więcej kłopotów w szkole.

Są jednak dwie zmienne środowiska rodzinnego, które mają znaczenie dla zmniejszenia się liczby przeżywanych problemów: „społeczno-zawodowy status matki” w odniesieniu do sfery osobowościowej oraz „wykształcenie ojca” w odniesieniu do sfery osobowościowej i zajęciowej.

W podgrupie dziewcząt korzystne okazało się „ogólne tempo” procesów psychofizycznych w odniesieniu do sfery osobowościowej i „niepełnosprawni w rodzinie” (tu: społecznie niedostosowani) w odniesieniu do sfery osobowościowej i zajęciowej. W tej podgrupie zależność jest ujemna. Łatwiej jest dziewczętom uniknąć nasilenia problemów w wymienionych sferach, gdy nie mają złych wzorów zachowania we własnej rodzinie.

Problemy osób niedostosowanych społecznie są analizowane jako ostatnie. Sięgając wstecz do analiz zmiennych w innych grupach niepełnosprawności można stwierdzić, że w grupie osób społecznie niedostosowanych sprawy rodzinne najsilniej wpływały na ich problemy. Chciałoby się powiedzieć w kategoriach społeczno-etycznych: tacy „rodzice” to gorzej niż puste słowo.

Treść problemów, trudności przeżywanych przez osoby społecznie niedostosowane jest tu rozpatrywana w całej grupie, bez podziału jej na podgrupy płci.

Przyjrzymy się tym trudnościom, za którymi opowiedział się największy procent osób społecznie niedostosowanych.

Ponieważ poszczególne sfery *Inwentarza HPI* mają różną liczbę twierdzeń (sfera osobowościowa 96 twierdzeń, rodzinna – 68, społeczna – 54, zajęciowa – 62), to z każdej wybierzemy twierdzenia według wspólnej zasady, tzn. weźmiemy z nich pod uwagę tylko górne ćwiartki, czyli jedną czwartą twierdzeń. Są to twierdzenia, które najczęściej były zaznaczane przez badane osoby.

Najpierw przytoczymy je dosłownie (z podaniem numeru twierdzenia w HPI i w procentach liczby wyborów dokonanych przez badanych), a następnie spróbujemy stworzyć z nich w każdej ze sfer HPI całościowy obraz trudności przeżywanego przez badane osoby społecznie niedostosowane.

a) Sfera osobowościowa

- 128. Marzę o tym, jak by to mogło być inaczej (92).
- 172. Coraz więcej wiem o samym sobie (90).
- 89. Myślę, że muszę być bardziej wytrwały niż inni ludzie (88).
- 94. Chciałbym mieszkać tam, gdzie się urodziłem i wychowałem (88).
- 133. Nie mogę pogodzić się z tym, że nie można załatwić pewnych oczywistych spraw (88).
- 41. Myślę, że lepiej jest cierpieć w milczeniu (87).
- 215. Chciałbym żyć własnym życiem (85).
- 208. Łatwo jest zranić moje uczucia (83).
- 185. Zastanawiam się, dlaczego spotkał mnie taki los (82).
- 10. Czuję się zakłopotany, gdy ludzie chcąc mi pomóc, robią różne niepotrzebne rzeczy (75).
- 211. Staram się zachowywać tak, jak gdybym był pełnosprawny (75).
- 32. Wydaje mi się, że nie jestem taki sam, jak inni ludzie (73).
- 124. Staram się ukryć moją niepełnosprawność (73).
- 120. Bardzo chcę rozwijać się i pokonywać skutki niepełnosprawności (72).
- 119. Wolę, by inni nie wiedzieli o mojej niepełnosprawności (70).
- 277. Nie wykorzystuję w pełni wolnego czasu (70).
- 15. Chcę być normalny (67).
- 40. Myślę, że trudno jest stawiać czoło życiu (67).
- 137. Czuję się źle, gdy muszę prosić o pomoc (65).
- 194. Wolałbym raczej doznać niepowodzenia niż prosić o pomoc (65).
- 216. Potrzeba mi większej odwagi (65).
- 260. Marzę o rzeczach przekraczających moje możliwości (65).
- 93. Uważam, że nie powinienem być niepełnosprawny (63).
- 111. Staję się coraz bardziej zniechęcony, ponieważ marnuję czas z powodu mojej niepełnosprawności (63).

Młodzież niedostosowana społecznie znajduje się w zakładach wychowawczych. Ich problemy w sferze osobowościowej są wspólne zdecydowanej większości. Marzenia o tym, by było inaczej łączą się z wzrastającą wiedzą o sobie i potrzebą większej wytrwałości, aby znieść okres odbywanej kary i wrócić tam, gdzie się urodzili i wychowali.

Życie własnym życiem i znoszenie kłopotów w milczeniu oraz zachowywanie się tak, jak gdyby niedostosowanie społeczne nie zaistniało zderza się z poczuciem inności potwierdzonym chęcią bycia normalnym. Nie jest łatwo stawiać czoło trudnościom życia, tym bardziej że trzeba być odważnym i przezwyciężać przejawy zniechęcenia. Natomiast proszenie innych o pomoc jest czymś nie do przyjęcia, nawet gdyby przyszło płacić niepowodzeniem.

Łatwość zranienia uczuć może być oznaką rozżalenia na swój los, przy równoczesnym ukrywaniu tego przed innymi, by pozować na kogoś silnego.

b) Sfera rodzinna

- 200. Potrzebuję więcej miłości (88).
- 186. Czuję się lepiej w rodzinie niż wśród obcych (80).
- 69. Boję się utraty osoby kochanej (78).
- 25. Ciekaw jestem, co rodzina myśli o mojej niepełnosprawności (70).
- 156. Zastanawiam się, jak mogę odwdziaczyć się kochanym osobom za okazaną mi pomoc (68).
- 125. Boję się litości ze strony żony (męża), narzeczonej (narzeczonego) (67).
- 51. Ciekaw jestem, czy rodzina zrobiła wystarczająco dużo, aby zapobiec mojemu nieszczęściu (63).
- 235. Martwię się, że moja rodzina bardzo przeżywa to, że jestem niepełnosprawny (63).
- 274. Wydaje mi się, że rodzina jest zawiedziona z powodu mojej niepełnosprawności (63).
- 135. Mam poczucie winy, ponieważ rodzina tak wiele dla mnie robi (58).
- 147. Drażni mnie, że rodzina ciągle zwraca uwagę na moją niepełnosprawność (57).
- 256. Przykro mi, że nie jestem w stanie zrobić dość dużo dla rodziny (57).
- 139. Myślę, że rodzina zbyt mało ode mnie wymaga (55).
- 7. Kocham kogoś bez wzajemności (52).
- 90. Mam większą niż inni potrzebę osiągnięcia szczęścia w małżeństwie (52).
- 100. Martwię się obowiązkami i trudnościami życia domowego (52).
- 30. Nie mam pewności co do mojego przyszłego życia rodzinnego (50).

„Potrzebuję więcej miłości” – jest to twierdzenie wybrane przez największą liczbę osób społecznie niedostosowanych. Jakkolwiek rodziny tych osób, zgodnie z doniesieniami z literatury przedmiotu, pozostawiają wiele do życzenia, badana młodzież uważa, że czuje się w nich lepiej niż wśród obcych. Deklaruje wdzięczność za pomoc ze strony rodziny, martwienie się sprawionymi jej kłopotami i zawiedzionymi nadziejami. Aprobuje jej wymagania, ale nie może przyjąć ciągłego zwracania uwagi na jej społeczne niedostosowanie. Badani chcieliby wiedzieć (choć w zasadzie wiedzą), co rodzina myśli o ich sytuacji i czy wystarczająco starała się o to, by do niej nie doszło.

Perspektywa własnego małżeństwa i rodziny budzi obawy już u progu, skoro u ponad połowy badanych miłość nie jest wzajemna, a u ponad 3/4 pojawia się lęk o utratę ukochanej osoby albo o to, że będzie to związek z litości.

Wracając do problemów rodziny pochodzenia warto podkreślić, że przedstawiony obraz jest nadspodziewanie pozytywny, ale to zrozumiałe, skoro jego alternatywą może być pobyt w zakładzie karnym.

c) Sfera społeczna

- 47. Denerwuje mnie, gdy inni nie traktują mnie jak osobę normalną (90).
- 17. Nie lubię litości okazywanej przez innych ludzi (83).
- 201. Myślę, że powszechna opinia o ludziach niepełnosprawnych jest błędna (78).
- 43. Nie wiem, co inni myślą o mojej niepełnosprawności (77).
- 271. Nowe znajomości zawieram powoli i ostrożnie (75).
- 108. Chcę żyć tam, gdzie są ludzie, którzy będą mi pomagać (72).
- 73. Wolę zostawić innych w spokoju (67).
- 161. Denerwują mnie ludzie, którzy zbyt dużo starają się mi pomagać (67).
- 157. Myślę, że inni wiedzą zbyt mało o tym, co czuje się będąc niepełnosprawnym (65).
- 8. Czuję się skrępowany w obecności innych (60).
- 152. Jest mi przykro, gdy inni wypytyują o moją niepełnosprawność (60).
- 236. Jestem skrępowany będąc przedmiotem uwagi (60).
- 131. Potrzebuję przyjaciół, którzy dodaliby mi otuchy (58).
- 248. Czuję większą potrzebę pomagania innym (58).

Młodzież społecznie niedostosowana chciałaby być traktowana jak inni ludzie. Nie znosi okazywanej litości, a nawet nadmiernej pomocy. Nie jest pewna, jaki stosunek do niej mają inni i dlatego woli ukryć swe problemy, nie rozmawiać o nich z innymi i najlepiej nie być wcale przedmiotem uwagi innych. Niechęć do kontaktowania się z innymi dopuszcza jeden wyjątek, a mianowicie, gdy są to osoby zaufane i zaprzyjaźnione, które potrafią dodawać otuchy, pomóc. Zresztą i badana młodzież deklaruje chęć pomagania innym.

Młodzieży niedostosowanej społecznie trudno zrozumieć własne reakcje, ale młodzież ta chciałaby, aby inni więcej wiedzieli o jej trudnościach oraz umieli poznać, co się czuje będąc osobą społecznie niedostosowaną.

d) Sfera zajęciowa

- 74. Chciałbym znaleźć pracę (zdobyć zawód) (100).
- 13. Myślę, że osoby niepełnosprawne mają większe trudności ze znalezieniem dobrej pracy (wyuczeniem się zawodu) (87).
- 105. Staram się o porządną pracę (o wyuczenie się dobrego zawodu) (87).
- 18. Potrzebuję dodatkowego wykształcenia do podjęcia w przyszłości pracy (85).
- 263. Potrzebne mi są zajęcia odpowiadające moim możliwościom (78).
- 144. Mam tendencję do zwlekania z podejmowaniem zajęć (77).
- 136. Myślę, że przełożeni powinni ułatwiać mi pracę (naukę) (75).
- 101. Nie lubię być uzależniony od innych w wykonywaniu zajęć (68).
- 127. Staram się zadowolić moich przełożonych w pracy (w szkole) (68).
- 27. Mam wątpliwości co do moich dochodów pieniężnych (w przyszłości) (65).
- 53. Jako niepełnosprawny muszę więcej pracować (uczyć się), aby osiągnąć sukces (63).

114. Czuję, że moje zdolności zawodowe (szkolne) nie są zauważane (63).
254. Chciałbym kiedyś pracować tam, gdzie brak pełnej sprawności będzie mniej zauważany (61).
4. Tracę zaufanie do moich możliwości zawodowych (szkolnych) (60).
70. Przydałaby się zmiana moich planów zawodowych (60).
175. Pracuję więcej, aby udowodnić, że brak pełnej sprawności nie jest dla mnie przeszkodą w życiu (60).

Na początku listy twierdzeń sfery zajęciowej widzimy szereg „chęci”, jak np. zdobycia zawodu zapewniającego dobrą pracę, a nawet dodatkowego wykształcenia. Ale tuż obok zwraca się uwagę na trudności, ograniczenia wynikające z mniejszych możliwości, a przy tym zwlekanie z podejmowaniem zajęć. Przełożeni zaś, zdaniem badanych, powinni wprowadzić różnego rodzaju ułatwienia. W takiej sytuacji wspomniane chęci mogą być jedynie marzeniami.

Na liście twierdzeń mamy jednak i takie, które wskazywałyby na pewien wysiłek i gotowość do pracowania więcej, starania się o to, by zadowolić przełożonych, wykazać się możliwościami, które nie są zauważane. Wystarczą jednak niewielkie trudności i badani są gotowi zmieniać swoje plany zawodowe, tracąc zaufanie do swoich możliwości.

Potwierdzają się wyniki wcześniejszych badań, w których zwraca się uwagę na to, że osoby społecznie niedostosowane nie potrafią realizować do końca swoich zamierzeń, co pozbawia je satysfakcji wynikającej z sukcesu. Szkoły przykładowe, mimo trudności dydaktycznych, winny starać się doprowadzać swoich wychowanków do radosnych przeżyć, wnoszonych choćby przez drobne sukcesy, które dodają sił do dalszego wysiłku.

*

Niniejszy artykuł stanowi część obszernej pracy *Rozumieć problemy osób niepełnosprawnych* obejmującej trzynaście rodzajów niepełnosprawności. Książka ta zostanie opublikowana w najbliższym czasie. Jest to korzystne dla artykułu, ponieważ wyniki badań osób społecznie niedostosowanych można oceniać w świetle wyników innych grup niepełnosprawności – intelektualnej, sensorycznej, psychomotorycznej lub wynikającej z chorób przewlekłych.

Okazuje się, że młodzież społecznie niedostosowana stanowi grupę o największej intensywności przeżywanymi problemami. Zwłaszcza dziewczęta osiągnęły wynik bardzo wysoki (ponad 60), podczas gdy średnia ze wszystkich badanych rodzajów niepełnosprawności jest prawie o połowę niższa (35,3). Tak wysoki wynik świadczy o silnym poczuciu społecznej niepełnosprawności, powodującej bardzo liczne problemy. Wynik ten jest jednym z ważniejszych owoców przeprowadzonych badań.

Bardzo wysokie nasilenie problemów w grupie osób społecznie niedostosowanych jest nową informacją na temat istoty społecznego niedostosowania.

Spółecznie niedostosowani są osobami zagubionymi w swoich problemach. Ich pewność siebie jest jedynie pozą i stylem bycia, ukrywającym prawdziwą sytuację wewnętrzną. W treści jednego z wybranych przez nich twierdzeń jest wyznaczenie, że wolą oni stracić niż poprosić kogoś o pomoc. Przy tak – jak wynika z badań – nasilonych problemach pomoc jest nie tylko potrzebna, lecz wręcz konieczna.

Osoby pragnące pomagać niedostosowanej społecznie młodzieży winny pamiętać o tym, by ta pomoc była dyskretna, nawet uprzedzająca wystąpienie trudności, gdyż pozorowana niezależność utrudnia przyjmowanie przez nią jakiegokolwiek pomocy. W zorganizowanym zaś procesie resocjalizacji należałoby zacząć od psychoterapii, by uwolnić społecznie niedostosowaną młodzież przynajmniej od części uciążliwych dla niej problemów.

BIBLIOGRAFIA

- C z a p ó w C.: Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki. Wyd. 2. Warszawa 1978. PWN.
- E h r l i c h M. I.: Psychofamilial Correlates of School Disorders. „Journal of School Psychology” 21:1983 nr 3 s. 191-199.
- F e l i s C. L.: Relationship Between Recidivism and the Reentry Experiences of Juvenile Offenders. 92nd Conference of APA. Toronto 1984.
- G ó r s k i S.: Metodyka resocjalizacji. Warszawa 1985. IWZZ.
- J a c z e w s k i A.: Nieprzystosowanie społeczne. W: A. J a c z e w s k i, B. W o y n a - r o w s k a (red.). Dojrzewanie. Warszawa 1982 s. 451-470. WSiP.
- K ę p i ń s k i A.: Psychopatologia nerwic. Warszawa 1986. PZWL.
- K o n o p n i c k i J.: Niedostosowanie społeczne. Warszawa 1971. PWN.
- K o z i e l e c k i J.: Psychologiczna teoria samowiedzy. Warszawa 1981. PWN.
- M a r e k - R u k a M.: Niepowodzenia szkolne a niedostosowanie społeczne młodzieży. Warszawa 1976. NK.
- P o s p i s z y l K.: Poglądy na istotę niedostosowania społecznego. „Szkoła Specjalna” 3:1976 s. 8-15.
- P o s p i s z y l K.: Psychopatia. Warszawa 1985. PWN.
- P o s p i s z y l K.: Właściwości agresywnego zachowania się u dzieci debilnych. „Szkoła Specjalna” 1970 nr 2 s. 143-149.
- P o s p i s z y l K., Ż a b c z y ń s k a E.: Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie. Warszawa 1981. PWN.
- S i e k S.: Osobowość. Struktura, rozwój, wybrane metody badania. Warszawa 1982. ATK.
- S o ł o w i e j J.: Identyfikacja dziecka z rodzicami. W: M. Z i e m s k a (red.). Rodzina i dziecko. Warszawa 1986 s. 142-155. PWN.
- T o l m a n P. H.: Normal Adolescent Development and Delinquency Proness Prediction. 93rd Conference of APA. Los Angeles 1985.
- T u r l e j S.: Młodzież społecznie niedostosowana. Warszawa 1982. WSiP.

- W e b s t e r R. E.: Vocational-Technical Training for Emotionally Disturbed Adolescents. „Teaching Exceptional Children”, 14:1981 nr 2 s. 75-79.
- W i t k o w s k i T.: Inwentarz HPI: problemy osób niepełnosprawnych. Lublin 1991. ZMP KUL.
- W i t k o w s k i T.: Karta indywidualna dla osób niepełnosprawnych. Lublin 1990. ZMP KUL.
- W i t k o w s k i T.: Psychospołeczne problemy osób niepełnosprawnych i sposób ich badania. W: A. J a n u s z e w s k i, P. O l e ś, T. W i t k o w s k i (red.). Wykłady z psychologii w KUL. T. 6. Lublin 1992 s. 443-459. RW KUL.
- W i t k o w s k i T.: Resocjalizacja niedostosowanych społecznie. „Ateneum Kapłańskie” 1984 nr 453 s. 241-260.
- W r i g h t G. N., R e m m e r s H. H.: Manual for the Handicap Problems Inventory. Lafayette 1960a. Perdue University.
- W r i g h t G. N., R e m m e r s H. H.: The Handicap Problems Inventory. Lafayette 1960b. Perdue University.
- Z i e m s k a M.: Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka. W: M. Z i e m s k a (red.). Rodzina i dziecko. Warszawa 1980 s. 155-197. PWN.

AN ANALYSIS OF THE PROBLEMS EXPERIENCED BY MALADJUSTED ADOLESCENTS

S u m m a r y

This paper is a part of a written book *To Understand the Handicap Problems*, based on a research of young people in thirteen categories of handicap.

The scientific problem of this paper is: intensity, conditioning (variables) and content of common and specific handicap problems of maladjusted adolescents, in the spheres: personal, family, social and occupational.

Used techniques: *Handicap Problems Inventory* (HPI) by G. N. Wright and H. H. Remmers (in Polish version prepared by T. Witkowski) and *Individual Card for the Handicapped* (KI) by T. Witkowski. The research were conducted with 60 socially maladjusted – men and women. The analyses were made in whole group and in subgroups of sex.

As a result we found high intensity of the problems, specially in the subgroup of women. The intensity of the problems is essentially higher in the subgroups of women than men.

Some variables reveal essential correlations with the problems intensity of maladjusted men or women.

The content of the problems made us know, that a part of the maladjustment problems are common and the most of them are specific to the maladjusted group.

The results can be applied to a practice, specially to socialization process.